

UDK: 940.33 : 342.24
izvorni znanstveni rad
primljen 13. prosinca 2001.

Dr. sc. Ljubomir Zovko,
redoviti profesor Pravnog fakulteta u Mostaru

O POKUŠAJU FEDERALIZACIJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 1932. GODINE

Od samog osnivanja prve zajedničke jugoslavenske države, Kraljevine SHS 1918. godine, izbilo je u prvi plan pitanje njezina unutarnjeg državnog ustrojstva.

U rješavanju tog pitanja od početka su se oštro sukobljavale dvije koncepcije i to vladajuća velikosrpska, centralističko-unitaristička i suprotna, hrvatska (kon)federalistička. U uvjetima diktature, koja je zavedena 1929. godine, hrvatsko političko vodstvo skupa s dijelom vodstva srpskih oporbenih stranaka zahtijeva preuređenje, odnosno federalizaciju države. Jača oporbena kretanja počinju 1932. godine, u sklopu kojih se javljaju zahtjevi za uvođenjem demokratskog parlamentarizma, ukidanje Oktroiranog ustava, te federalizacija države. Ti zahtjevi su jasno definirani u rezoluciji Seljačko-demokratske koalicije (HSS i SDS), nazvane Zagrebačke punktacije. Nakon dugih pregovora konačno je 1939. godine Sporazumom Cvetković-Maček organizirana Banovina Hrvatska, što je značilo reviziju dotadanjeg ustavnog ustrojstva, te početak razbijanja vladajućeg centralističko-unitarističkog sustava i postavljanje prvih osnova za preuređenje Kraljevine Jugoslavije u složenu federativnu državu.

Od samog osnivanja prve zajedničke jugoslavenske države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine izbilo je u prvi plan pitanje njezina unutarnjega državnog ustrojstva. U rješavanju tog pitanja od početka su se oštro sukobljavale dvije političke koncepcije i to vladajuća velikosrpska, centralističko-unitaristička i suprotna, hrvatska (kon)federalistička opcija. Glavni nositelj i zagovornik (kon)federalnoga državnog ustrojstva bio je Stjepan Radić i njegova Hrvatska republikanska seljačka stranka (kasnije HSS), koja je okupljala preko 90% hrvatskog naroda u Kraljevini SHS. Po toj koncepciji, cjelovito rješenje hrvatskoga pitanja u zajedničkoj državi moglo se jedino ostvariti organiziranjem Hrvatske republike u sklopu jugoslavenske države. To bi bio odgovor na beogradski hegemonizam, centralizam i unitarizam, koji su bili i ozakonjeni tzv. Vidovdanskim ustavom iz 1921. godine. Naime, po tom Ustavu, pored toga, uz monarhijski oblik vladavine s dinastijom Karađorđevića na čelu države, u administrativno-teritorijalnom pogledu država je bila podijeljena na 33 oblasti, čime su bili ukinuti i posljednji ostaci državnosti Hrvatske.

U parlamentarnoj borbi protiv velikosrpske hegemonije, centralističko-unitarističkog sustava Kraljevine, kao što je poznato, Stjepan Radić i njegovi najbliži suradnici su smrtno stradali 1928. godine. Državnim udarom 6. siječnja 1929. godine kralj Aleksandar Karadorđević, zavodeći otvorenu diktaturu, ukida Vidovdanski Ustav i raspušta Narodnu skupštinu, obrazlažući to negativnim iskustvom s parlamentarizmom i političkim strankama, čiji sukobi ugrožavaju i samu državnu zajednicu. Na osnovi tada donesenog zakona o kraljevskoj vlasti u vrhovnoj državnoj upravi, kralj je postao nositelj «sve vlasti u zemlji», s obrazloženjem da je pozvan «svim sredstvima čuvati državno i narodno jedinstvo». Prema spomenutom zakonu, kralj izdaje i proglašava zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove. Njegova osoba je neprikosnovenjena. Kralj imenuje predsjednika i članove Ministarskog savjeta, koji su neposredno pod njegovom vlašću i rade po njegovu ovlaštenju. Ministri su odgovorni kralju.¹

Prema «Zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi» od 6. siječnja 1929. godine, zabranjen je rad i raspuštena su sva udruženja i političke stranke «koje vrše propagandu ili ubjeđivanje drugih da treba promijeniti postojeći poredak u državi». Istodobno se zabranjuju i raspuštaju sve političke stranke koje nose «obilježje vjersko ili plemensko».²

Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 4. listopada 1929. godine uvedena je nova administrativno-teritorijalna podjela države. Člankom 1. ovog zakona promijenjen je službeni naziv države, umjesto Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija. Prema članku 2. spomenutog zakona, opća uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, kotarevima i općinama. Banovina ima devet, i to: Dravska, sa sjedištem u Ljubljani, Savska, sa sjedištem u Zagrebu, Vrbaska, sa sjedištem u Banjaluci, Primorska, sa sjedištem u Splitu, Drinska, sa sjedištem u Sarajevu, Zetska, sa sjedištem u Cetinju, Dunavska, sa sjedištem u Novom Sadu, Moravska, sa sjedištem u Nišu i Vardarska, sa sjedištem u Skopju. Posebnu, desetu, jedinicu sačinjavao je glavni grad države kao tzv. Uprava grada Beograda, Zemuna i Pančeva.³

Što se tiče Hrvatske i BiH, ove zemlje su Zakonom od 3. listopada 1929. godine potpuno razbijene, odnosno potpuno je zanemarena i negirana njihova individualnost i osobnost. Razbijanjem povijesne cjeline i teritorijalnog jedinstva Hrvatske i BiH velikosrpskim vladajućim krugovima s kraljem Aleksandrom na čelu, u potpunosti je uspjelo u šest od devet banovina osigurati srpsko-pravoslavnu većinu. Time je pod parolom integralnog jugoslavenstva još čvršće i odlučnije provedena politika pune državne i nacionalne unifikacije s ciljem da se razbije i politički onemoguću osobito hrvatski nacionalni pokret i trajnije učvrsti hegemonija velikosrpskih vladajućih krugova u Beogradu.

¹ Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 9, 11. siječnja 1929. godine; usp. Almanah Kraljevine Jugoslavije, IV, jubilarni svezak 1922 - 1931, Zagreb 1932. 133-134.

² Isto.

³ Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 5. 10. 1929. godine; usp. Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929 - 1931, 143; Narodno jedinstvo, službeni Almanah kalendar Drinske banovine 1930 - 1931, Sarajevo 1933, 23 - 25.

Zavođenjem šestosiječanjske diktature vodstva građanskih političkih stranaka bila su zatečena i pogođena posljedicama razvoja događaja u kojima su tijekom protekla desetljeća manje ili više sudjelovala i utjecala na tijek zbivanja. Pojedini prvaci srpskih stranaka, Radikalne i Demokratske te Slovenske ljudske stranke, nešto kasnije i Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribićevića, pružili su punu potporu zavođenju apsolutističkog režima. Hrvatska seljačka stranka je u prvi trenutak pružila moralnu podršku diktaturi vjerujući da se državnim udarom stvari okreću u korist politike zagrebačkog oporbenog središta, tj. Hrvatske seljačke stranke. Njezin tadanji predsjednik Vladimir Maček je u izjavi novinarima pozdravio zavođenje diktature i naglasio da je Vidovdanski ustav, «koji je preko sedam godina tištio hrvatski narod, srušen. Srušen je ne samo u svijesti naroda nego i faktično rješenjem Nj. Vel. Kralja. Posve sam siguran u slogu i zrelost, a prema tome i jakost hrvatskog naroda, te s obzirom na veliku mudrost Nj. Vel. Kralja da će nam uspjeti da ostvarimo ideal hrvatskog naroda: da Hrvat bude gospodar u svome domu, u svojoj slobodnoj Hrvatskoj».⁴ Kako se ova optimistična predviđanja nisu ostvarila, niti su bila u izgledu, to se raspoloženje u vodstvu Hrvatske seljačke stranke ubrzo promijenilo, te je i ono zauzelo oporbeni stav prema izvršnim promjenama.

Da bi slomio svaki otpor diktaturi, beogradski režim je od prvog dana šestosiječanjske diktature uveo režim bezakonja i najokrutnijeg terora. Za «državne neprijatelje» proglašeni su u prvom redu hrvatski i makedonski nacionalisti, zatim komunisti, te su progonjeni uz znatno blaže postupke, i drugi protivnici diktature, uključujući i poznate prvake građanskih političkih stranaka.⁵

Za vrijeme diktature nasilje hegemonističkog velikosrpskog režima prema svim nacionalnim manifestacijama potlačenih naroda doživljava svoj vrhunac. Kralj Aleksandar je pokušao narodnosno pitanje u Jugoslaviji, koje je izazvalo političku krizu države, riješiti kraljevskim ukazom na taj način što je službeno proglasio da postoji samo jugoslavenska narodnost. Sav državni ustroj, na čelu s redarstvom i s propagandnim i s prosvjetnim ustanovama, stavljen je u pokret da se svim narodima nametne jugoslavenska nacionalnost, dok je svako izražavanje nacionalne pripadnosti pojedinom narodu progonjeno kao separatizam i kažnjavano kao protudržavna djelatnost.⁶ To izaziva još veće ogorčenje svih naroda Jugoslavije, poglavito hrvatskog, protiv kojega je režim diktature u prvom redu bio uperen. Pokušaj slamanja svih pojava nacionalnog pokreta dovodi do političkog zbivanja oko Radićeva političkog programa, koji u Hrvatskoj i nekim područjima BiH gdje živi hrvatsko pučanstvo, upravo zbog progona dobiva dimenzije općenarodnog pokreta, a hrvatski federalistički program sve više prihvaća i slovenski nacionalni pokret.

⁴ Ljubo Boban, *Maček i politika HSS 1928 - 1941*, Zagreb 1974, 44; usp. Todor Stojkov, *Opozicija u vrijeme šestojanuarske diktature 1929 - 1935*, Beograd 1969, 92.

⁵ O političkim progonima hrvatskih nacionalista, osobito prvoj političkoj parnici protiv Vladka Mačeka nakon zavođenja diktature 1929. godine, opširno vidi: Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1922, 466 - 470.

⁶ Bliže o tome: Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, Zagreb 1993, knjiga II, 40 - 50.

Upravo zbog tog žestokog otpora diktaturi, osobito hrvatsko nacionalnog pokreta pod vodstvom HSS-a te ekonomskih teškoća u zemlji i zahtjeva saveznika (u prvom redu Francuske i Čehoslovačke) da ukine apsolutistički režim, kralj Aleksandar je 3. rujna 1931. godine «darovao» narodu Ustav kojim je bilo predviđeno uvođenje Narodnog predstavništva, koje se sastojalo od Narodne skupštine i Senata. Međutim, kraljev apsolutizam samo je prikriven formalnom ustavnošću. I po tom Ustavu vrhovna zakonodavna, izvršna i sudska vlast bile su u rukama kralja, koji je postavljao vladu, i ona je njemu bila odgovorna za svoj rad, a ne nekom predstavničkom tijelu. Ustav je sankcionirao postojeći naziv države (Kraljevina Jugoslavija), njezinu administrativnu podjelu na devet banovina, koja je polazila od načela nacionalnog unitarizma i državnog centralizma.⁷

Početkom studenog 1931. godine održani su izbori za narodnu skupštinu na kojima se pojavila samo jedna, vladina izborna lista.⁸ Neposredno prije izbora vodstva starih građanskih stranaka su ne prihvaćajući Oktroirani ustav i izborni zakon po kome su bile dopuštene samo kandidatske liste za cijelu zemlju, pozvala birače da ne sudjeluju na izborima. U svezi s tim izborima, u zajedničkom proglasu «našim prijateljima» rujna 1931. godine vođe Radikalne stranke, Slovenske ljudske stranke, Demokratske stranke, Zemljoradničke stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije su istakli da «ni poslije davanja Ustava od 3. rujna sve stanje stvari nije promijenjeno. Ostali su u ovom pogledu na snazi zakoni i naredbe iz režima od 6. siječnja». Objavljeni izborni zakon «svojim duhom i svim svojim odredbama do očevidnosti pokazuje da se pod njegovim važenjem na izborima narodnih predstavnika ne mogu iskazati prave želje i pravo raspoloženje naroda». Prema tome, na kraju proglasa je naglašeno «da nam je onemogućeno da učestvujemo u predstojećim izborima za Narodno predstavništvo, o čemu izvještavamo svoje prijatelje».⁹

Nakon uvođenja u život Oktroiranog ustava 1931. godine, odnosno skupštinskih izbora, dolazi do postupnog oživljavanja političkog života u Kraljevini Jugoslaviji. Vodstva tradicionalnih građanskih političkih stranaka počinju napuštati pasivan stav, ograđuju se sve više od diktature ili prelaze u aktivnu oporbu. Jača oporbena kretanja počinju 1932. godine, u sklopu kojih se javljaju zahtjevi za uvođenjem demokratskog parlamentarizma, ukidanje Oktroiranog ustava i reorganizaciju, odnosno federalizaciju države.

U svezi s tim, već u lipnju 1932. godine vođa HSS V. Maček je dopisniku pariškog *Le Tempsa* izjavio da budućnost Jugoslavije ovisi više od Srba negoli od Hrvata: «Naši napori ne idu za potpunim odvajanjem, ali mi hoćemo da budemo gospodari naše krvi i našeg novca... ili će srpski vlastodršci razmisliti, te se s nama prijateljski sporazumjeti, ili će država propasti».¹⁰

⁷ Ustav Kraljevine Jugoslavije, 3. 9. 1931. Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb 1966, 302 - 311.

⁸ Bliže o tome: Branko Petranović – Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918 -1984*, Zbirka dokumenata, Beograd 1985, 273.

⁹ Arhiv BiH, Kraljevska banska uprava Drinske banovine, br. 2408/1931.

¹⁰ Mirko Glojnarčić, *Vođa govori*, Zagreb 1936, 137 - 140.

Ponavljajući svoj prijedlog o preuređenju države na sedam ravnopravnih jedinica, Maček je upozoravao da se Hrvati ne mogu zadovoljiti nekom polovičnom decentralizacijom i federalizacijom, budući da iskustvo govori da će «ta gospoda uzeti nam desnicom ono što su nam dale ljevicom», to sporazum mora osigurati da «Hrvatska bude za sebe, a Srbija, Slovenija i druge za sebe».¹¹

Slična stajališta u to vrijeme zastupa i dr. A. Trumbić, koji je tada bio u samom vrhu hrvatskog političkog vodstva. Tako on početkom 1932. godine izričito izjavljuje da se hrvatsko pitanje ne može riješiti ako se ne postigne to da Hrvatska i Srbija budu «potpuno samostalne» u svojim poslovima, a zajednički poslovi mogli bi se regulirati po uzoru na švicarsku konfederaciju. Ali za takvo rješenje nužna je pretpostavka da «Srbijanci ostave prečanske krajeve jer na osnovi trinaestogodišnjeg iskustva nema se povjerenja više ni u zakon, ništa drugo nije jamstvo nego vlast u svojoj ruci i svojoj kući, a do sada iz Beograda sve što se radilo činilo je da se simpatije gase i da se rađa nepovjerenje Hrvata prema Beogradu».¹²

Zahtjevu za preuređenjem države u to vrijeme pridružila se i Srpska samostalna stranka Svetozara Pribićevića, koja je okupljala većinu srpskog naroda u Hrvatskoj. Naime, još i ranije, nakon zavođenja diktature 1929. godine, dolazi do približavanja gledišta između HSS i SDS, oko programa za državno preuređenje. Budući da je beogradski centralističko-hegemonistički režim, doveden do apsurdna, šestosiječanjskom diktaturom do kraja ugrozio i sam opstanak zajedničke jugoslavenske države, vodstvo Pribićevićeva SDS je evoluiralo u smislu prihvaćanja federalističke koncepcije HSS-a.

U tom smislu Pribićević je krajem 1931. godine između ostalog izjavio da «ako se jugoslavensko ime države mora platiti gubitkom narodnih i ljudskih sloboda, onda je ono preskupo plaćeno... Nije glavno ime sistema, nego je glavno da se država uredi tako... da u njoj budu jednako kao Srbi zadovoljni i Hrvati i Slovenci. Bez zadovoljnih Hrvata Jugoslavija nema budućnosti. To je aksiom, ali nije dovoljno taj aksiom samo konstatirati, nego treba povući iz njega i sve potrebne konsekvencije. Hrvati se ne mogu zadovoljiti praznim riječima... nego traže takvo državno uređenje koje će im osigurati tekovine historijskog razvoja, individualitet i ravnopravnost u državi».¹³

Nakon ovih zahtjeva za preuređenjem države vodstvo HSS-a i SDS, udruženo u tzv. Seljačku demokratsku koaliciju, sastaje se u Zagrebu od 5. do 7. 11. 1932. godine, te donosi rezoluciju o političkom stanju u zemlji i o taktici borbe protiv velikosrpskog režima.¹⁴

¹¹ Isto, 141.

¹² Franjo Tuđman, Isto, 80.

¹³ Isto, 126 - 127.

¹⁴ Na tom sastanku sudjelovali su: dr. V. Maček kao predsjednik HSS-a, a u ime HSS-a još i dr. Ante Trumbić iz Splita, Josip Predavec iz Dugog Sela, dr. Juraj Šutej iz Sarajeva, i dr. Bariša Smoljan iz Mostara. Srpsku samostalnu stranku su predstavljali: Sava Kosanović iz Plaškog, Većeslav Vilder iz Zagreba, dr. Hinko Krizman iz Varaždina, dr. Dušan Bošković iz Pančeva i prota Dušan Kecmanović iz Banje Luke, a dr. Mile Budak nazočio je kao predstavnik Hrvatske stranke prava. (Franjo Tuđman, Isto, 81 - 82)

Tekst prihvaćene rezolucije pripremio je dr. A. Trumbić. Ta rezolucija u historiografiji je nazvana Zagrebačke punktacije.¹⁵

U punktacijama vodstvo SDK «stojeći na principu demokracije» i «smatrajući narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije», osuđuje «srbijansku hegemoniju koja se od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće s ove strane Drine, Save i Dunava», a dostigla «vrhunac pod apsolutističkim režimom» pa se «na temelju ovako teškog iskustva» zahtijeva novo uređenje države, povratkom «na godinu 1918. kao ishodnu točku». Novo se uređenje mora zasnivati na «asocijaciji interesa» i «na solidarnoj volji njezinih članova tako da svaki član u svojoj zemlji» kao i «svi udruženi» u zajednici «budu mogli osigurati i posebne skupne interese». Što se tiče socijalnog programa, istaknuto je da seljaštvo, koje sačinjava «ogromnu većinu naroda», kao nosilac narodne kulture i gospodarskog života treba biti osnova ukupnog poretka. Punktacije predlažu zapravo uređenje Jugoslavije kao složene, savezne države u kojoj će biti zajamčeni «napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenskog» i «posebni interesi inojezičnih manjina».

Očigledno je da su hrvatsko-srpski građanski politički krugovi u Hrvatskoj u to vrijeme zastupali koncepciju složene države od tri nacionalne jedinice, srpske, hrvatske i slovenske, dok je problem ostalih jugoslavenskih naroda jednostavno zaobilazen.

¹⁵ Cjelokupni tekst Zagrebačkih punktacija glasi:

«1. Stojeći na principu demokracije, smatramo narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije, a sam narod jedinim i isključivim izvorom svakoga političkog autoriteta i svake javne vlasti.

2. Budući da je seljaštvo kao kolektivni pojam nosilac svake narodne kulture, ekonomskoga života, društvene konstrukcije i moralne vrijednosti, a sačinjava i ogromnu većinu naroda, ima seljaštvo biti temelj organizacije našega sveukupnoga života.

3. Konstatiramo činjenice, da srbijanska hegemonija, koja se već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama s ove strane Save, Drine i Dunava, svojom nesposobnošću - pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u svojoj ruci svu državnu vlast, - djeluje destruktivno, uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To je stanje postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. siječnja 1929, koji je - pojačavši tu hegemoniju sa svima njezinim kobnim posljedicama - još dokinuo građanske i političke slobode.

4. Na temelju ovako teškoga iskustva dolazimo do neizbježivoga zaključka, da je - vraćajući se na godinu 1918, kao ishodišnu točku, - prijeka potreba povesti odlučnu i što bolje organiziranu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona odstrani iz svih naših krajeva tako, da se iz ovih ukloni svaka vlast i upliv ove hegemonije sa svima njezinim predstavnicima.

5. Samo na toj pretpostavci može se pristupiti k novom uređenju državne zajednice, koja će - ne upuštajući se u ovom času u detaljno razrađivanje ove osnove - imati u načelu za podlogu misao, da ta zajednica, - isključivši prevlast jednog ili više njezinih članova nad ostalima, - ima biti jedna asocijacija interesa, osnovana na slobodnoj volji njezinih članova tako, da svaki član u svojoj zemlji, - kao i svi udruženi u zajedničkom surađivanju na poslovima općeg interesa zajednice, koji će se sporazumno utvrditi, - budu mogli i posebne i skupne interese osigurati te zajamčiti napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenskog. Posebni interesi inojezičnih manjina potpuno će se zajamčiti.

Rudolf Horvat, Isto, 517 - 518.

Nakon zagrebačkih punktacija, te odjeka što su ga one izazvale u zemlji i u svijetu, beogradski režim je pooštrio progone hrvatskih nacionalista i drugih protivnika režima. Tako je zbog punktacije uhićen Vladko Maček, te osuđen na tri godine strogog zatvora. Osuda Mačeka bila je zasnovana na optužbi da je Zagrebačkim punktacijama i u svojim izjavama stranim novinarima išao za tim da se Hrvatska izdvoji iz cjeline kao samostalna država. Odbijajući takvo tumačenje Zagrebačkih punktacija, Maček je na sudu obrazlagao da je smisao rezolucije i njegovih izjava traženje rješenja hrvatskog pitanja u granicama Jugoslavije. Iako su i ostali potpisnici Zagrebačkih punktacija podnijeli sudu izjavu kojom se potpuno solidariziraju s Mačekom, Maček je izveden pred sud sam da bi se on i HSS kompromitirali pred javnošću zbog separatizma.¹⁶

Zagrebačke punktacije, koje su navodno indiskrecijom objavljene potkraj studenog 1932. najprije u inozemnom a zatim u domaćem tisku, učinile su snažan politički dojam u zemlji davši poticaja opozicijskim strankama ostalih potlačenih naroda da donesu slične programske izjave, unatoč oštrom reagiranju režimskog novinstva.

Vodstvo Demokratske stranke se u siječnju 1933. godine, u vidu Pisma prijateljima, poznatog i kao Deklaracija Ljube Davidovića, ili Davidovićeve punktacije, izjasnilo o stanju i promjenama u zemlji. Za razliku od Zagrebačkih punktacija, «demokrati» u budućoj preuređenoj državi predviđaju obrazovanje četiri jedinice. Te jedinice su se trebale konstituirati «oko nacionalno-kulturnih centara u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani», a između tih jedinica je trebalo obrazovati i još jednu, četvrtu, Bosnu i Hercegovinu kao «prelaznoj zoni srpsko-hrvatskoj, u kojoj se nerazdjeljivo ukrštaju plemena, vjere i kulturni utjecaji».¹⁷ U tom smislu zadatak Bosne i Hercegovine, kao četvrte jedinice, bi bio da «vrši dvostruko blagotvorenu ulogu u rješavanju nacionalnog problema. Ona otklanja opasnost odsječenog i grubog teritorijalnog razgraničenja između Srba i Hrvata». Istodobno, sprečavajući organiziranje na isključivo «nacionalnoj osnovi u Beogradu i Zagrebu, ona i čitavom ustrojstvu oduzima plemensku isključivost».¹⁸

U pismu jednom prijatelju u Bosni šef Demokratske stranke Ljuba Davidović, između ostalog, ističe da će «Bosna i Hercegovina Srbe i Hrvate istinski ujediniti, ili će ih teško zakrviti. Jedni i drugi tu treba da sviju svoje male zastave, dok se iz rada na narodnom blagostanju sama ne izdigne jedna nova velika zastava».¹⁹

Tako je u vrijeme oživljavanja javnih rasprava o preuređenju zemlje Ljuba Davidović, iznoseći ideju o četiri federalne jedinice, posebno naglašavao važnost Bosne i Hercegovine kao prelazne mješovite nacionalne jedinice.

Ovakve koncepcije ponovljene su i u rezoluciji Izvršnog odbora Demokratske stranke početkom 1937. godine, ali su «demokrati» ubrzo odustali od tog gledišta,

¹⁶ O progonima prvaka HSS-a od strane beogradskog režima u to vrijeme opširno vidi: Rudolf Horvat, Isto, 518 - 520.

¹⁷ Ivan Ribar, *Iz moje političke suradnje*, Zagreb 1965, 264; usp. Branko Petranović – Momčilo Zečević, Isto, 281.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Sava Dautović – Milorad Vučelić, *Kriza jugoslavenskog centralizma i federalizma 1932 - 1986*, NIN, br. 1899, 24. 5. 1987.

već u sklopu Bloka narodnog sporazuma iste godine, a pogotovo nakon sporazuma Cvetković - Maček 1939. godine, priključujući se otvoreno kampanji drugih građanskih stranaka iz Srbije, u kojoj su isticane parole o ugroženosti srpstva, o srpskoj Bosni i Hercegovini, i sl.²⁰

Nakon Zagrebačkih punktacija i Davidovićeve pisma vodstvo Jugoslavenske muslimanske organizacije je u siječnju 1933. godine izdalo svoje tzv. Spahine ili Sarajevske punktacije. U njima se između ostalog ukazuje da su izigrana osnovna demokratska načela na kojima se imala izgraditi država i da je centralističko državno uređenje glavni uzročnik negativnih pojava u gospodarskom, društvenom i političkom životu, te da je ono do krajnjih granica zaoštrilo politička i nacionalna pitanja. Zato se zahtijeva «uređenje države po ravnopravnim političko-povijesnim jedinicama, sa najširim kompetencijama, prepuštajući zajednici ono što treba da osigura i zajamči skupne interese», predviđajući da Bosna i Hercegovina treba da bude «jedna od tih ravnopravnih jedinica».²¹

U siječnju 1933. u Ljubljani je Slovenska ljudska stranka, na prijedlog A. Korošca, u tzv. Slovenskim punktacijama, iznijela svoj politički program. Tu se konstatira da je slovenski narod raskomadani između četiri države: Jugoslavije, Italije, Austrije i Mađarske, pa se zbog toga ujedinjenje slovenskog naroda u jednu političku zajednicu postavlja kao glavna zadaća i nužan preduvjet za očuvanja njegova opstanka i daljnjeg razvitka. U rezoluciji se traži da se u jugoslavenskoj državi prizna nacionalna individualnost, finansijska samostalnost i politička sloboda slovenskog naroda.

Ljubljanske punktacije objavljene su u obliku letka s potpisom dr. Antona Korošeca. U toj je rezoluciji Korošec nastupio neočekivano radikalno, jer je u njoj dana jednaka ocjena za Jugoslaviju kao i za ostale zemlje koje su ugnjetavale razdijeljene Slovence. Što se tiče državnog uređenja, Korošćeve punktacije svojim zahtjevom, da je potrebno da Slovenci, Hrvati i Srbi «po slobodnom sporazumu i na demokratskoj bazi izgradimo državu od ravnopravnih jedinica», zapravo prihvaćaju federalističku osnovu Zagrebačkih punktacija prema gledištu HSS i SDK, ali, kako se pozivaju i na Radikalnu stranku za koju se znalo da zastupa stanovište o stvaranju autonomnih jedinica u sklopu unitarističkoga državnog uređenja, to je bio očito znak spremnosti za traženje srednjeg rješenja. Takvo pomirljivo stajalište SLS imalo je svoje korijene u tome što je vodstvo slovenske građanske klase vidjelo mogućnost osiguranja svojih interesa i na centralističko-autonomističkom načelu u sklopu svoga kompaktnoga jezičnog područja u Dravskoj banovini.²²

Što se tiče odjeka Zagrebačkih punktacija u BiH, lokalni organi vlasti o tome izvješćuju središnju vlast u Beogradu. Tako je povodom izdavanja Zagrebačkih punktacija Kraljevska banska uprava Drinske banovine 14. prosinca 1932. godine uputila predsjedniku vlade Milanu Srškiću izvješće o njihovom odjeku na građanstvo u toj banovini. Između ostalog, u izvješću je istaknuto da je «u srezovima na lijevoj strani reke Drine» sva pravoslavna i najveći dio muslimanske inteligencije bez obzira na

²⁰ Bliže o tome: Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković – Maček*, Beograd 1965, 218 - 226.

²¹ Opširno o tome: Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1974. 436.

²² Bliže o tome, Franjo Tuđman, *Isto*, 87 - 88.

prijašnju partijsku pripadnost, «jednodušno osuđivala sadržaj rezolucije smatrajući ideje u istoj istaknute protivnarodnim i utopističkim».²³ Istodobno je dalje naglašeno da je «među istaknutim muslimanima zapaženo da su braća Behmen, bivši pripadnici Jugoslavenske muslimanske organizacije, rado prihvatili rezoluciju i nastojali energično u društvu s dr. Šutejem, vodom hrvatskih nezadovoljnika, da i dr. Spaho potpiše, što je ovaj odbio».

Očigledno je da je muslimansko građanstvo političko s dr. Mehmedom Spahom na čelu tada zagovaralo drukčije koncepcije budućega preuređenja države, koje je već u siječnju 1933. godine, kako je naprijed već izneseno, javno publiciralo u poznatim sarajevskim ili još drukčije zvanim Spahinim punktacijama.

Za razliku od srpske i velike većine muslimanske inteligencije, Kraljevska Banska uprava Drinske banovine u izvješću dalje ističe da su katolički građanski krugovi u banovini odobravali «bilo šutke, bilo u nevezanim izjavama, sadržaj rezolucije». Ti, kako se u izvješću naglašava, ekstremni elementi, kojih je na teritoriju ove banovine vrlo malo (Sarajevo i Travnik) s vodom dr. Jurajem Šutejem, ovdašnjim odvjetnikom, ponose se ovom rezolucijom i smatraju je kao «neku pobjedu». Govoreći o odjeku punktacija u kotarevima, «na desnoj strani reke Drine», u izvješću se naglašava da su svi aktivni građanski političari osudili spomenutu rezoluciju, te da je «sadržaj iste ostavio mučan utisak na sve, bez obzira na bivšu partijsku pripadnost, te sklonost današnjem režimu. Svi su bez razlike jednodušno osuđivali i sadržaj i potpisnike, pa su se mestimice i čudili odakle se moglo naći pravoslavnih, da potpisuju rezoluciju s Mačekom, za koga se zna da je zakleti neprijatelj Srba».²⁴

Slično izvješće o «utisku rezolucije dr. Mačeka i drugova na građane u Drinskoj banovini» Kraljevska banska uprava Drinske banovine je uputila 8. prosinca 1932. godine Ministarstvu unutarnjih poslova – Odjeljenje za državnu zaštitu. Ovo izvješće spomenuta banska uprava je napravila na osnovi dopisa koje je prethodno dobila od pojedinih kotarskih načelstava i policijskih vlasti iz svih krajeva banovine. U izvješću je posebno naglašeno da je «rezolucija dr. Mačeka i drugova učinila mučan dojam na građanstvo srpsko-pravoslavne i muslimanske vere», te da je ono tu rezoluciju »primilo s velikim nezadovoljstvom i zgražanjem».²⁵

O odjeku Zagrebačkih punktacija u Sarajevu i okolini sarajevska Uprava policije 6. prosinca 1932. godine izvještava svoju Kraljevsku bansku upravu. Između ostalog, u izvješću se ističe da je «nenadna objava rezolucije dr. Maček i drugova pobudila živu senzaciju među ovdašnjom inteligencijom, bez razlike na veru». Prema tom izvješću, «pravoslavna i muslimanska inteligencija je iznenađena sadržajem i tokom kojim je ispunjena rezolucija», te je odmah «osudila ovu akciju». S druge strane, hrvatski građanski krugovi u banovini s neznatnim brojem Muslimana, «primili su rezoluciju objeručke», te u njezinu objavljivanju vide «slabost režima i presiju sa strane da se promijeni postojeće stanje».²⁶ Na kraju ovog izvješća, isto kao i u naprijed spomenutom dopisu Kraljevske banske uprave Drinske banovine – predsjedniku vlade, naglašava

²³ Arhiv BiH, Kraljevska banska uprava Drinske banovine, br. 3494/1932.

²⁴ Isto.

²⁵ Arhiv BiH, Kraljevska banska uprava Drinske banovine, br. 3387/1932.

²⁶ Isto, br. 3251/1932.

se da je hrvatski političar dr. Juraj Šutej uz pomoć braće Behmen nastojao utjecati na šefa Jugoslavenske muslimanske organizacije dr. Mehmeda Spahu da se i on priključi rezoluciji i da je naknadno potpiše, što je ovaj odlučno odbio. Ubojstvom kralja Aleksandra u Marseju 9. 10. 1934. godine, i time nestankom glavnog aktera šestosiječanjskog režima s političke scene, dolazi u političkom životu Kraljevine Jugoslavije do određene demokratizacije odnosa. Budući da je šestosiječanjska diktatura do kraja kompromitirala ideju integralnog jugoslavenstva kod svih jugoslavenskih naroda, vladajući velikosrpski režim bio je u novim međunarodnim okolnostima prisiljen odstupiti od svoje centralističko-unitarističke politike jer mu ona nije mogla osigurati trajnu prevlast te kako unutarnju tako i vanjsko političku stabilnost države.

U uvjetima promijenjene situacije u svijetu i državi, onda kad je u ekspanziji nacističkih i fašističkih sila već počelo rušenje europskoga versajškoga poretka, u jednom dijelu srpskih vladajućih krugova, s princom Pavlom Karadorđevićem na čelu, dolazi do spoznaje da je nastavljanje centralističko-unitarističke politike nemoguće, te da radi izlaza iz sve bezizlaznije krize valja tražiti neko drugo rješenje u smislu postizanja sporazuma s Hrvatima i Slovencima o preuređenju države na federalističko-autonomističkim osnovama. Kao što je poznato, ta nastojanja će biti započeta 1939. godine, kada je sporazumom Cvetković-Maček formirana Banovina Hrvatska kao federalna jedinica u sklopu Kraljevine Jugoslavije. Stvaranje Banovine Hrvatske u državnompravnom smislu imalo je značenje revizije dotadašnjeg ustavnog stanja. Ono je zapravo značilo početak razbijanja vladajućeg centralističko-unitarističkog sustava i postavljanje prvih osnova za preuređenje Kraljevine Jugoslavije u složenu federativnu ili konfederativnu državu. Bez obzira na to što sporazum Cvetković-Maček nije u potpunosti riješio ni samo hrvatsko pitanje, sporazum je bio uvod u rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji u cjelini, označivši početak slamanja velikosrpskog hegemonizma i priznanje neodrživosti centralističkog poretka na integralističkim osnovama jugoslavenskog nacionalnog unitarizma.

ON THE ATTEMPT TO FEDERALISE THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN 1932

Summary

Right upon the very foundation of the joint Yugoslav state, the SCS Kingdom (The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes) in 1918, the question of its internal state structure came to the foreground.

In solving this question two conceptions had been severely clashing from the beginning: the ruling Great-Serbian centralistic/unitarianist conception, and the opposing Croatian (con)federalist one. In the conditions of dictatorship, which had been set up in 1929, the Croatian political leadership, together with some parts of the leadership of Serbian opposition parties, demanded a reorganisation, actually the federalisation of the state. More intensive opposition movements started in 1932. They brought demands for the introduction of democratic parliamentarism, the abolition of the Octroyed Constitution and the federalisation of the state. These demands were clearly defined in the Resolution of the Peasant Democratic Coalition (HSS and SDS), called the Zagreb Punctuation. After long negotiations, the Autonomous Banovina of Croatia was finally organised in 1939 by Cvetković-Maček Agreement, which meant a revision of the previous constitutional frame, and the start of breaking the ruling centralistic/unitarianist system and of laying the first foundations for reorganising the Kingdom of Yugoslavia into a composite federative state.